



The histocal baground and ethnic formation of the Uzbeks in Afghanistan

Qamaruddin Sharifi

Department of Uzbek language and Literature, Faculty of Literature and Humanities. Baghlan University, Afghanistan.

Corresponding Author: Qamaruddin sharifi, **E-mail address:** Sharifi.q69@gmail.com

Article Info

ABSTRACT

Article Type:
Review Article

Article History:

Received:
11, May, 2025

Accepted:
8, April, 2025

Published:
20, August, 2025

Aesthetics, as a branch of philosophy, studies the concept of beauty, aesthetic experiences, and their impact on art and the human condition. This paper analyzes key concepts of aesthetics and its relationship with art, striving to examine various aesthetic theories within an artistic context. In this regard, it will also investigate the cultural, social, and historical influences on art and aesthetics, as well as the relationship between the creator of the artwork and the audience. The fundamental issue of the present research is an exploration of aesthetics and art. In this context, the enhancement of knowledge and its impact on society are of primary concern. Additionally, the relationship between aesthetics and art has been examined. Various books and criteria have been utilized as research methodologies in this study.

Keywords: Aesthetics, Art, Novelty, Objective, Subjective, Tragedy, and Comedy.

To cite this article: sharifi, Q : 2025. The histocal baground and ethnic of th Uzbeks in Afghanistan. Baghlan University Academic Research Journal, Vol. 13, Issue. 2, Serial No. 37- Summer (2025), 187-201. License: RCTD – GNJR – 0018 -23.
Publisher: University of Baghlan



گۈزل لیک تانیش لیک و هنر گه قره ش

پوهنیار قمرالدین شریفی

بغلان بیلیم یورتی ادبیات و بشرلیک علملر پوهنځی اؤزبکی بولی نینگ علمی کدری.

چکیدہ	اطلاعات مقاله
گۈزل لیک تانیش لیک فلسفه سی نینگ بیر بولی صفتی ده گۈزل لیک تۈشۈنچه سی، گۈزل لیک کیچینمهلری، اؤ نینگ هنری و انسان طبیعتی گه تاثیر نی اؤرگه نه دی. اؤشبو مقاله ده گۈزل لیک تانیش لیک نینگ اساسی تۈشۈنچه لری و اؤلر نینگ هنری بیلن علاقہ سی تحلیل قیلینیپ و گۈزل لیک تانیش لیک نینگ تۈرلی نظریه لری نی هنری ساحه ده تېکیشیریش گه حرکت قیلینه دی. شؤ مناسبت بیلن هنر و گۈزل لیک که اجتماعی و تاریخی تاثیر لر، بدیی اثر یرہ تووچی سی بیلن تماشا بین اؤرته سیده گی مناسبت لر اؤرگه نیله دی. تحقیق موضوع سی گۈزل لیک تانیش لیک و هنر گه قره ش مسئله سی بؤلیب هدفیمیز ابسه بؤ تۈغریده اؤز معلوماتی میز نی کۈیتیریش، اؤ نینگ تاثیر نی نینگ اؤز جامعه میز گه قۈییشی و گۈزل لیک شناسلیک بیلن هنر نینگ قنده ی بیریریگه باغلیق لیگی، گۈزل لیک بیلن هنر قنده ی باشلے نیب کهلگن لیگی تحقیق بؤلینگن، همده تحقیق یؤل لری کتابلردن فایده لنیش و تحقیق معیار لریدن اؤنیملی ایش آلیب باریش دیر.	نوع مقاله: مقاله مروری
	تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۲/۲۱ هـ ش
	تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۱/۱۹ هـ ش
	تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۵/۲۹ هـ ش

واژه های کلیدی: گۈزل لیک تانیش لیک، هنر، بدیع، عینی، ذهنی، تراژیدی و کمیدی.

استناد: شریفی، قمرالدین. (۱۴۰۴). گۈزل لیک تانیش لیک و هنر گه قره ش، مجله علمی-تحقیقی پوهنتون بغلان، شماره ۲،

تابستان (۱۴۰۴)، شماره مسلسل ۳۷، دور ۱۳. (۱۸۷-۲۰۱).

ناشر: پوهنتون بغلان.

كىرىش

گۈزلىك شىناسلىق، اينىگ مېم فىلسفى ساحەلردىن بىرى صىفىدە اپىسكى زىماندىن بۇيان فىلسوفلار و ھىزىمىدىلەرگە قىزىق كېلىگەن. گۈزلىك نظرىيە عاتدە اىككى بۇلىم گە بۇلىنەدى: عىنى نظرىيەلەر و ذھنى نظرىيەلەر دىر. ارسطو نىنىگ گۈزلىك نظرىيەسى عىنى نظرىيە، گۈزلىك نىنىگ برچە آدملەر تۇمەنىدىن تىن آلىشى مېمىن بۇلىگەن عىنى خىصوصىيەتلىرىگە اىگە اىكن لىگىگە ايشانىشەدىلەر. (ارسطو، ۱۳۵۷: ۶۱۴) كانت نىنىگ گۈزلىك نظرىيەسى ذھنى نظرىيە، شىخسى تىجرىبە بۇلىپ، شىخسى نىنىگ حىس تۇيغۇلىرى و كىچىنمەلەرگە باغلىق حىسابلەيدى. گۈزلىك "عىنى حقىدەگى صىف ذھنى نى تىصوىرى دىر". "دەيد" نىنىگ ملاحظەسى، بىلىم بىروچى ملاحظە اېمىس. بىلكە اكر اۋنگە نىسبەتاً منىفەتدارلىك بۇلىسە، تۇشۇنچەسىز (يعنى ملاحظە يۇرىتمىسىدىن، بىواسطە ذوق اۋىغاتسە. آ. ا.) عىمومى "ضرورى ذوق شوق" عىنى صىفىدە تىصوىر ايتىلسە و "مقصد تۇغرىسىدە تىصوىرگە اىگە بۇلىسە"، "مقصدگە موافقلىك شىكلىگە اىگە بۇلىسە"، اۋ حادثە گۈزلىك حىسابلەندەدى. (كانت، ۱۳۹۵: ۸۳)

ھىگل و كانت نىنىگ "موضوعاتى عىنى و ذھنى تىفكر اۋرتەسىدە مستحىكم قرەمەقرشىلىك موجودلىگى تۇغرىسىدە" قرەشلىرىنى انكار قىلەدى. گۈزلىك نىنى ھىگل "غايە نىنىگ عىنى حىسى كۆرىنىشى". دىب حىسابلەيدى. اۋ نىنىگ فكرىچە. طىبىعتدە غايە انىق نىمايان بۇلەيدى. صىنعت اېسە گۈزلىك نى افادەلەش اۋچون غايە و اثر نىنىگ تۇلە موافقلىگى نى ضرور درجەدە تامينلەي آلەدى. (ھىگل، ۱۴۰۳: ۶۱) ۱۹ عصر نىنىگ ۲۰ نچى يىللىرىدىن باشلىپ اروپا ادبىياتىدە انسان ھەر تىمانلىمە چىقورراق اۋرگەنىشگە اۋتندى و تىنقىدى رىئالىزىم اوصولىنى اۋزلىشتىردى. بۇ پىتگە كېلىپ اروپا فرھىنگى جىمىيەتدە تىز روجلنە ياتىگەن، طىبقەوى، صىنى امتىيازلىر بىكار قىلىنگەن ايدى.

بىدىعى اثر نىنىگ مېملىگى، اۋ نىنىگ گۈزلىك نىنى تىرغىب اېتىشەدە ياكە چىرايلى حىياتنى كۆرسەتىشەدە اىمىس، بىلكە مېھارتلى ىرتىلىگەن اثرلەر، واقعەلەر ارقەلى اىزگۈلىك و انسان پىروولىك نى اىزچىل حىمايە قىلىشەدە نىمايان بۇلەدى. سوفوكلى نىنىگ "شاھ ادىب"، يا كە شىكسپىر نىنىگ (رومىو و جولىتتە، ھىملىت و اتللو) و باشقە اىرىم تراژىدىلرى اىجابى اثرلرى مئالى دىر. (سوفوكلى، ۱۹۷۷: ۸۷) اىرىم عالملەر تراژىدىدەگى اۋلىمىنى اصلىدە باقىلىك، حىيات دواملىگى طىنطنەسى صىفىدە تلىقن قىلەدىلەر. جىمىيت و انسان رواجلەنىشى جىريانىدە اۋلر اۋرتەسىدەگى علاقەلەر، مناسىبت، ضدىتلىر مضمونى اۋزگىرىپ بارەدى. قىدىمگى روم عالملىرى آرەسىدە ھوراس اينىگ مېم ادبىيات نظرىياتچىلردىن بىرى حىسابلەندەدى. اۋزى ھىم شاعر بۇلىگەن بۇ عالم شىعر قىدىرىنى روملىر اىچىدە ھىمەدىن كۆرە يىخشىراق تۇشۇنگەن. ھوراس يونان شىعرلىرىدە اىككى فضىلىت نى اۋلۇغلەيدى: ھىزدە كامىللىك عملدە فايدەلىك. اۋ ياش شاعىرلەرگە ھىمىشە شۇ اىككى صىفىت نى حىسابگە

آلیشینی، شعرینی شۇ ایککی عالی صفت بیلن یرەتیشینی توصیه قیلەدی. او نینگ اؤز شعریده بۇ صفتلر نینگ هر ایککی سی هم کامیل لیک درجه سی دیر. (زرین کوب، ۱۳۳۸: ۳۲۳)

حاضرگی تحقیق نینگ اهمیتی فقط گینه گۆزل لیک شناسلیک و هنر تۇغری سده اېمس، بلکه گۆزل لیک شناسلیک بیلن هنر رابطه لرینی بیلیشی، و هنر تۇغری سیده بۆلینگن ایشلر، گۆزل لیک و هنر قندهی اثرلر ده تاثیر قویگن، انیقراغی بۇ مقاله ده گۆزل لیک تانیش لیک و هنر گه قرەش تېکشیریلەدی. تحقیق آنکی؛ گۆزل لیک تانیش لیک و هنر گه قرەش تۇغری سیده سناق سیز کتابلر و مقاله لر اېسکی و حاضرگی یازووی لر ابریم مملکتلر ده جمله دن: اروپا، روسیه، ترکیه، آذربایجان، ایران، افغانستان، اؤزبکستان، تاجیکستان، قزاقستان قیرغیزستان ... یازیب کهلگن لر و بۇ مملکتلر نینگ کتابلر، مجله لر و کؤنلیکلریده ترقیتیشگن دیر و حاضر هم دوامی بار دیر. شۇ جھتدن بۇ تۇغری ده تحقیق ایش آلیب باریلە دیگن بحثی گۆزل لیک تانیش لیک و هنر گه قرەش دیر. اساسی بۇ جمله ده؛ "گۆزل لیک نیمه؟" و "آیا هنر گۆزل لیک نی بېره آله دی مه؟ کی سوال لر نی طرح بېره دی. بۇ مقاله ده گۆزل لیک تانیش لیک نینگ تۇرلی نظریه لر، اؤلر نینگ هنر بیلن علاقه سی، جمعیت و مدنیت گه تاثیرینی هر تاملنمه تحلیل قیلیش گه حرکت قیلەدی.

نواپی هم، اینیقسه، گۆزل لیک که هنر ساحه سیده چقور و فلسفی قرەشلر گه اېگه بۇلیب، او نینگ ادبی نظری اثرلر ده افاده سی نی تاپگن. اسلام تصوفی و دنیا عنعنەلردن کبلیب چیققن بۇ قرەش نواپی اثرلریده یوققال کۆز گه تشلنەدی. او رسملر نی نه فقط گۆزل، بلکه جمعیت معنویت و اخلاق یوکسلتیریش گه خدمت قیلە دیگن اثرلریده تیشگه چارلنگن. (نواپی، ۱۳۹۳: ۲۹) بابر هنرنی انسان تۇیغولری و کچینمه لری نینگ افاده سی دهب بیله دی. او شاعر و شعرده محبت، گۆزل لیک، طبیعت نی تصویرلەیدی و شۇ ارقەل اؤز حس تۇیغولری نی اؤتکیزش گه حرکت قیلەدی. او نینگ اؤچون هنر انسان تۇیغولری نی کینگە یتیریش و باشقەلر بیلن باغله نیشتی انگلتەدی. بابر هنر نی انسان حیاتی ده سېؤگی و گۆزل لیک نی اسبابلشتیریش واسطه سی بۇلیب خدمت قیلیش ممکن لیگی نی انیق کؤرسه تیپ بېرەدی. (بابر نامه، ۸۷، ۹۰، ۱۲۳)

حرحالده؛ هنر نینگ بؤگۈنگی کۈنده هم کینگ قۇللە نیلە یاتگن عمومی معنی دن قطع نظر، هنر اؤزی نینگ اؤزی گه خاص معنی سیده شعر، رسام لیک، فیلم، عکاس لیک، خطاط لیک، تیاتیر، منبت کارلیک، مجسمه تراش لیک، کؤرگیزمه یازیش و باشقەلر کی انیق مثال لر نی انگلتەدی.

گۆزل لیک تانیش لیک و هنر گه قرەش

گۆزل لیک آنکی انسان نینگ واقع لیک که گۆزل لیک تۇیغولردن باشلنەدی. هر بیر انسان ده گۆزل لیک نی حی قیلیش، اؤندن ذوقلە نیش، عادی تیل بیلن ایتگن ده، «مزە قیلیش» تۇیغوسی بار دیر. گۆزل لیک تۇیغو، کچینمه لر و ذوق شوق گۆزل لیک او نینگ جوده مهم قۇبی درجه سی نی، آیتیش ممکن، پیداوار نی تشکیل

قىلەدى. ۋ نىنىڭ يۇقارى درجەسى، گۈزلىك تەفكىرى ۋە تەبىئىيەت تۇشۇنچە، غايە، ھە، دىد، قرەشلىر، نظرىيەلىر، تەلىماتلىر، ايدەآلدن عبارت دىر. افلاطون ۋزى نىنىڭ "جەمھور" كىتابىدە گۈزلىك و ھىر حەقىدە شۇندەي دىدى: ۋلر گۈزلىك نى عقل و تەفكىر و آرقەلى تۇشۇنەلەيدىگن يۇكسەك غايەدەپ بىلەدىلر، ھىر ۋەسە بۇ غايەلىر گە يەقەنلەشەش و حەقىقى گۈزلىك نى نەمايان ايتەشە ياردەم بېرىشى كېرەك دىگن. (افلاطون، ۱۳۵۷: ۶۱۴). گۈزلىك نظرىيە عادتەدە ايككى تە ۋەلىم گە ۋەلىنەدى: عىنى نظرىيەلىر و زھنى نظرىيەلىر.

ارسطو نىنىڭ گۈزلىك نظرىيەسى عىنى نظرىيە، گۈزلىك نىنىڭ بىرچە آدملىر تۇمەنىدىن تەن آلىشى مەكەن ۋەلىگن عىنى خەسەسەتلىر گە ايكە ايكەن لىكىگە ايشانىشەدى. (ارسطو، ۱۳۳۸: ۲۹۱) كەنت نىنىڭ گۈزلىك نظرىيەسى زھنى نظرىيە، شەخسى تەجرىبە ۋەلىب، شەخەس نىنىڭ حەسى تۇيغولىرى و كىچىنەمەلىر گە باغلىق حەسابلەيدى. (كەنت، ۱۳۹۵: ۸۰) قالەۋىرسە، ھىر گۈزلىك نىنىڭ مەم شەرتى ذوق نى ۋەيغەتەش، يگانە تۇيغونى سەنگەدەش دىر و شۇ نىنىڭ ۋچون ھەم تەبىئەتدەگى گۈزلىك ھەندەگى گۈزلىكلىكەن فرق قىلەدى... گۈزلىك ذوقلەنەش گە شەكل بېرىش دىر. ياكە گۈزلىك ذوق نىنىڭ تەمئال دىر. (راسخ، ۱۳۹۴: ۷۹) كىچىنەمەلىر، ذوق شوق، تەيران قەنىقىش گۈزلىك تۇيغو نىنىڭ مەركەزلىك شەكلى و تەزىملى يۇزەگە چىقىش دىر. دىد تۇيغو گە عەكس تەئىر كۇرسەتەدى، ۋنگە يۇنەلەش بېرەدى. اكر گۈزلىك تۇيغو غرض و مەنفعەدارلىكەن خالى ۋەلسە، دىد يۇزەگە مەقول حادئەلىرى نى تەلەيدى، ۋندە قەنىقىش، "غرض" مەوجود. "دىد" تەبىئەسى ۋچون فقط تۇيغو، كىچىنەمە و ذوق شوق نىنىڭ ۋزى كەلىك قىلەدى. دىد گۈزلىك نى، يۇكسەكلىك (ۋلۇغوارلىك) يا كە ۋلر نىنىڭ عەكسى خەنكەلىك، تەۋبانلىك حەقىدەگى تۇشۇنچەلىر، غايەلىر، ھەلر نى بىلەشەدى، گۈزلىك حادئە نى آنگلى تەلەش كەي حەلەلدە يۇزەگە چىقەدى. دىد كۇپراق فەردى خەسەسەتلىكە ايكە. گۈزلىك كەنتە گۇرىلىرى، اخلاق كەنتە گۇرىلىرى كەي، جفت و مەقابىل: گۈزلىك و خەنكەلىك (سەۋەللىك و تەشقرەلىك)، فاجەئەلىك و كەمىدىلىك، يۇكسەكلىك و تەۋبانلىك. گۈزلىكەدەگى يۇكسەكلىك و تەۋبانلىك بىرىنچى نەۋبەتدە انسان نىنىڭ يۇكسەك ايدەآللىرى، آرزو ائەتەلەشلىرى، عالى مەقەسەللىرى، قەرىمانلىكى يا كە عادى حەياتى، مەشىق ائەتەلەشلىرىنى، قەۋەللىكىنى، مەغەبەللىكىنى، يۇكسەكلىك يا كە لاقەمەللىكىنى، سادەللىكىنى، قەۋەللىكىنى، سەتقىنلىكىنى، غرضكەۋەللىكىنى و ۋلردەن كەلەپ چىقەيدىگن گۈزلىك ھەلر نى افادەلەيدى. شۇ سەبەبەن تەراۋىدەلەر يۇكسەك شەكل، كەمىدىلىر ۋەسە تەۋبان شەكل گە عەيدە حەسابلەنەدى. گۈزلىك كەنتە گورى ۋزەيدە انسانەت نىنىڭ كۇپ ائەللىرى تەجرىبەسىنى، ايجادى يەتەۋەللىكىنى افادەلەيدى. ۋلردە عادى و مەركەز تۇشۇنچەلىر، غايەلىر، ھەلر، تۇرلى تۇمەن قرەش و نظرىيەلىر، ۋيۇك مەفكىرلەرنىڭ بۇ بارەدەگى تەلىماتلىرى مەسەلەشەدى. اخلاق كەنتە گورىلىرى نىنىڭ بىرچەسىنى ايزگۈللىك و يەۋەزلىككە باغەشە مەكەن ۋەلىگەن دىك، گۈزلىك كەنتە گورىلىرى ھەم گۈزلىك و خەنكەلىككە

باغلهش ممکن. حقیقی تراژیک (فاجعه‌ی) اثر انسان نینگ یؤکسک تۇيغولرني، ساف، عالی جانب قلبی، اۇلۇغ نیتی و فدایلیگی نى كۆرسته‌دی. قهرمان هر خیل سبب لر گه كۆره اۆز مقصديگه ایتە‌آلمەيدى، قربان بۇلە‌دی. قهرمان نینگ هلاکتی تماشايين، اۇقووجی قلبی نى اضطراب گه سالە‌دی، میده بچکینه نرسە‌لردن‌جسد، عمل فراستلیک، مال فراستلیک حرثی‌دن تۆزە‌لە‌نیش‌گه ياردم بیره‌دی. تراژیدی اثر قهرمانی جمعیت نینگ یؤکسک فک‌رلرنی افاده‌لە‌یدى. (نیتسیشی، ۲۰۱۲: ۷۸)

كانت فک‌ریچه، گۆزللیک "عینی حقیقه‌گی صاف ذهنی تصور دیر". دید نینگ ملاحظه‌سی بیلیم بیروچی ملاحظه اېمس. موضوع، اگر اۆنگه نسبتاً منفعت‌دارلیک بۇلمە‌سه، تۇشۇنچه‌سیز (یعنی ملاحظه یۇرتیمس‌دن، بیواسطه ذوق اۇیغات‌سه. آ. ا.) عمومی "ضروری ذو شوق" عینی صفی‌ده تصویر ایتیلە‌سه و "مقصد تۇغری‌سیده تصویرگه ایگه بۇلمس‌دن"، "مقصدگه موافق‌لیک شکلی‌گه ایگه بۇلمە‌سه"، اؤ حادثه گۆزل حسابلە‌نه‌دی. (كانت، ۱۳۹۵: ۸۳) اؤ گۆزللیک اساسی‌ده هیچ قنده‌ی عینیت‌نی كۆرمە‌یدى. هگل كانت نینگ "موضوعاتی عینی و ذهنی تفکر اؤرتە‌سیده مستحکم قره‌مه‌قرشی‌لیک موجودلیگی تۇغری‌سیده‌گی" قره‌ش‌لرنی انکار قیلە‌دی. گۆزللیک نى هگل "غایه نینگ عینی حسی كۆرینیشى". دېب حسابلە‌نه‌دی. اؤ نینگ فک‌ریچه. طبیعت‌ده غایه انیق نمایان بۇلمە‌یدى. صنعت اېسە گۆزللیک نى افاده‌لش اؤچون غایه و اثر نینگ تۆله موافق‌لیگی نى ضرور درجه‌ده تآمین‌لى آله‌دی. (هگل، ۱۴۰۳: ۶۱) شۇ سبب‌دن شرق ادبیاتی‌ده اؤرتە عصرلرده، اروپا ادبیاتی‌ده اۇیغانیش و معرفت پرورلیک دورە‌لری ادبیاتی‌ده یؤکسک ایدە‌آل‌لرنی افاده‌لووچی؛ فرهاد، اسکندر، مجنون، دون‌کیخود، بیاتریچه، هملیت کبی همده ۱۸ الی ۱۹ عصرلرده رومان‌تیزیم اصولی‌ده یرە‌تیلگن ادبیات‌ده كۆپلپ ایجابی قهرمان‌لرنی كۆرمە‌یز. اما اۆلر بۇگۆن‌گه اۇقووجی تمانی‌دن یا که مجازی (شرق اؤرتە عصرلر ادبیاتی و دانت ایجادی)، یا که بیر آز صنعی، کتابی اثرلر کبی قبول قیلینە‌دی (منتسک، والتر، شیللیر، گیوگو). باشقه حال‌لرده "ایجابی قهرمان‌لر" كۆپراق سرگذشت، ایش بیلووجی و تۇرلی خیل کمیدی ادبیات (کینو یا فلم)‌لرگه یا خودی بالە‌لر ادبیاتی‌گه خاص. جدی یؤکسک ادبیات نینگ فقط اؤسمیرلر و کتته یاشده‌گی بالە‌لر گه بغیشلە‌نگن اثرلری‌ده رابین زان کروزو، گوللیویر، گراف مانتی کیرستو، دارتانیین (آ. دیومه) روب روی، آرتور کونان دوپل کبی یازووجی‌لر یرە‌تگن اثرلرده بیز ایجابی قهرمان‌لر گه دوچ کیلە‌میز. مذکور ادیب‌لر اثرلری حماسی تاریخی‌سرگذشت، سرگذشت فانتازی و ایش بیلیش (کاراگاه) تۇریگه عاید دیر.

۱۹ عصر ۲۰ ییل‌لردن باشلپ اروپا ادبیاتی‌ده انسان هر تمانلمه چقورراق اؤرگە‌نیش‌گه اؤتدی و تنقیدی ریا‌لیزیم اصولی‌نى اؤزلشتیردی. بۇ پیت‌گه کھلیب اروپاده فرهنگی جمعیت تیز روجلنه یاتگن، طبقه وی، صنفی امتیازلر بیکار قیلینگن ایدی. بدیعی اثر نینگ مکمل‌لیگی، اؤ نینگ گۆزللیک نى ترغیب اېتیش‌ده

يا كه چرايلى حياتنى كۆرسەتەش دە اېمىس، بلكە مھارتلى یرتیلگن اثرلر، واقعهلر آرقهلى ایزگۈلىك و انسان پرورلىك نى ایزچیل حمایه قیلش دە نمایان بۇلەدى.

فاجعه لىك و كمىدى لىك كىتە گورى لرى همده ايجابى قهرمان معماسى:

فاجعه لىك نىمه ده يۇزه گه چىقه دى؟

انتىك دورده فاجعه لىك انسان اراده و اؤ نىنگ اېسكى زمان دن بېلگى لىگن تقدیر اؤرتەسىده حال قىلىپ بۇلمەيدىگن ضدیت صفى ده تۇشۇنىلگن. انسان تقدیرى گه چاپ بېرىپ، اؤزگرتىش گه اؤرىنگندە، بۇ نىنگ عېدهسىدن چىقالمەگن، مغلوب بۇلگن، آخر عاقبت حلاكت گه اؤچرەگن. بۇ نى اؤزبېك كىتاب خانلر گه يىخى تانىشى، قىدىمگى يونان فاجعه نواسى بۇيۇك سوفوكلى نىنگ "شاھ ادیب" اثرى مثالى ده كۆرىش ممكن. سوفوكلى انسان سېۋر و ھومانىست كىشى دىر . ۲۵۰۰ يىل آلدین انسان نى عقل و بىلىمى گە ایشانىپ تۇرموش واقعهلرى وضدیتلرینى انىقلەدى و شاھ ادیب تراژیدى سیدەگى برچە قهرمانلر مثبت قهرمانلر دىگن. (سوفوكلى، ۱۹۷۷: ۸۷)

اروپا اۇيغانىش و معرفت پرورلىك دورە لر نىنگ اثرلرى ده، خصوصاً شكسپىر ايجادیدە، شۇ نىنگ دېك، اۇندىن كېيىنگى دورلر ده فاجعه لىك طبعى نى تۇشۇنىش دىنولىشىدى. ايندى فاجعه لىك ادبیاتی ده تقدیرى اېسكى حكى نىنگ مقررلىگى ده اېمىس، بلكە جمعی و انسان، اېسكى قۇلق عنعنوى اخلاق قرەش لر و ینگى دن پیدا بۇلە ياتگن ایلغار غایه لر اؤرتەسىده گى موروسەسىز ضدیت تفیلى ینگى ایلغار غایه عاملى نىنگ خلقتى ده اؤز عكسى نى تاپە بۇلىشەدى. انگلیس فاجعه لىك ماهیتى نى وجودگە كېلگن ینگى تاریخی ضرورت و اؤ نى عملگە آشیریش اؤچون عینى شرط شرایط آیتیشمس لیگى اؤرتەسى گە ضدیتلر ده كۆرەدى. رومیو و جولیتتە نیگە خلق بۇلدى؟ چونكە اؤلر نىنگ عایله لرى، انیقراغى، آتەلرى بیربیریگە دشمن ایدی. دېمك رومیو و جولیتتە بیر- بیرىگە عاشق ایدی. نتیجە ده، یاش عاشقلر عایله وى دشمن لىك نىنگ قربانى بۇلدىلر. شكسپىرنىنگ باشقه بیر مشهور اثرى ھملیت اصلى ده بۇ اثر موضوعسى اؤغیل نىنگ قصاصى و اؤچ آلیشى آتەسى اؤچون دیر. ھملت بىلىملى، باتور، فیلسوف و كۇپ منطقەلر نى كۆرىپ آستین اؤستون لىكلرى بیلن دوچ كېلگن ییگیت ایدی. اؤ نىنگ بیرىنچى ایستەگى اؤلكەسى گە خدمت قىلىش دیر و ینگى حیات اؤچون كۆرەش. ھملت نىنگ آتەسى كه بیر يۇكسك درجەلى یخشی انسان و عادل و بىلىملى پادشاھ ایدی. اؤز ایناغەسى كلاودیا قۇلیدن آپەسى نىنگ یاردمى بیلن اؤلدىریلیپ و كلاودیا تخت گە اؤلتیرەدى. ايندى ھملت بیلدى كه تاج و تخت اؤچون اونىنگ آتەسى نى اؤلدىرگن ایكن. تیزلیك ده اپەسىدن اؤچ یا قصد آلمەیدى و مجبور بۇلیپ اداغ دە اؤچ آلەدى و باشقه ھېچ چارە كۆرمەیدى.

یۇقارىدە ايشلهگن سوفوكل نىنگ "شاه اديب"، يا كه شكسپير نىنگ (روميو و جوليئته، همليت و آتللو) و باشقه ايرىم تراژىدىلرى ايجابى اثرلرى تصويرلەيدى. ايرىم عالملىر تراژىدىدەگى اۆلىمنى اصلدە باقىلىك، حيات دواملىكى طنطنەسى صفىدە تلقيى قىلەدۇلر. جمعيت و انسان رواجلەنىشى جريانىدە اۆلر اۆرتەسىدەگى علاقەلر، مناسبت، ضديتلر مضمونى اۆزگىرىپ بارەدى. فرهنگى جمعيتدە، يۇقارىدە ايتىلگندىكى، شكسپير زمانىدەگى طبقەوى اميتازلر، عالى طبقەلرنىنگ اخلاق كدىكاسلىرى، اۆز شائىنى (كۆپىنچە اۆز سۆزىنى، اينىقلىقلىق و پرىنسىپلىقنى) حمايه قىلىش اۋچون دوئىلگە چىقىش و شۇكى ايتىكتىك طلبەلرى بىكار قىلىندى. كپىتالىزم آدملىرى قانۇن آلدەيدە تىنگ قىلىپ قۇيىدى. يىنگى روندىلر اۆزى گە ايندى قهرمانلرنىنگ معنوى جسارتى، كۆرەش و حلاكتى آرقەلى اېمس، بلكە آشكارا اقتصادى و سياسى رقايت، پول و بايلىك، مادى منبىلر و سياسى تىكنالوژىلر آرقەلى يۇل اچە باشلەدى.

هنر رواجلەنىش نىنگ اىچكى قانونىتى اۋنى مجازى و رمى رومانىتىك سخاوتلىك اثرلردن حياتى كانكرىت، جانلى انسان اثرلرنى يره تىشگە آلىپ كېلدى. تۇغرى، دستلب بۇ اثرلر رومانىزم روحيده كۆچلى شاخصلر نىنگ فوق العاده مركب شعرلردە اۆزنى كۆرسەتەش، ايلغار غايەلرگە صادقلىقنى تصويرلر ايدى. يۇكسك غايەلر و ايدە آللرنى افادەلەشده رومانىزم ادبىياتى اۆرتە عصرلر شرق و اورپا اۋيغانيش، معرفت پرورلىك دورى عنعنەلرنى دوام ايتىردى. لكن انسان فقط فوق العاده (افراطى) شرط شرايطلر، موريسيز يۇكسك غايەلر گردابىدە كۆن كىچىرمەيدى. تۇرموش نىنگ هر خىل كىتەكچىك معمالرى، بعضاً اۆرتە شفق سىز طلبەلرى و كۆرەشلىرى انساندن كۆپىنچە بارىش روحدەگى خيال پرست اېمس، بلكە عادىگىنە واقعى بۇلىشىنى طلب قىلەدى. فرووشى "پهلوى تىل لغتى"دە شۇندەي ديدى: "هنر"، ايرىكلىك (مردانگى)، جنگاورلىك، كۆچ قىدرت، فضيلت، ارزش و مهارت دىر؛ و اۋ نىنگ بىرىكمەلرىدن: "هنر" تاپىلىشىدن فضيلت تۇيغوسى و فضيلت مردانەلىكى يره تووچى بطنى قۇت نى بىلدىرەدى؛ هنر اوند هنرمند دىگن معنانى انگلتەدى؛ اۇندە هنرمندلىك، فضيلت و باشقه تىللرگە آلىنەدى.

مرحوم دكتور محمد معين مرحوم علامە دەخدا نىنگ لغت نامەسىدە اقتباس كېلتىرگن حالدە اۆزى نىنگ فارسى لغتىدە شۇندەي تەكىدلىگن: "هنر علم، فضيلت و كاملىك (ناظم الاطباء)، عقل زكاوت، فهم فراست دىر. "بۇ شۇندەي" لغت نامە" مۇلف نىنگ ايسلتمەلرى. "بۇ سۆز اصلدە انسان نىنگ آگاهلىك، ادراك و بىلىمنى اۋ اىچىگە آلگن "كاملىك" درجەسىنى بىلدىرەدى و بۇ هنر نىنگ تشقى كۆرىنىشى صاحى نى باشقهلردن اۋستون قىلەدى." و شۇ معنادە؛ فردوسى، اسدى، نظامى و باشقهلردن بىر قىچە دلىل كېلتىرگن. هنر سۆزى تارىخ دوامىدە تىللر ساحەسىدە تۇرلى معنالىرگە اىگە بۇلگن؛ كاملىك، فضيلت، يىخشى صفتلر، اۋستونلىك، يىخشى صفت، قابليت، كۆچ، صنعت، كسب، آرتىرىش، خوف خطر و تهديد معنالىرىدە ايشلەتلىدى. (راسخ، ۱۳۹۴: ۳۵) هنر نىنگ بۇگۈنگى كۈندە هم كىنگ قۇللەنىلە ياتگن عمومى معنا

دن قطع نظر، هنر اۋزى نىنگ اۋزىگە خاص معنئى سىدە شعر، رساملىك، فىلىم، عكاسلىك، خطاطلىك، تياتىر، مەنبەت كارلىك، مجسمە تراشلىك، كۆرگىزمە يازىش و باشقەلر كى انىق مثاللرنى انگلەندى. (راسخ، ۱۳۹۴: ۳۶) بعضى تەقىقاتچىلر هنرنى انسان حس تۋىغو لرى و كىچىنمەلر نى افادەلش واسطەسى صىقتى دە كۆرىشەندى. بۇ تۋىغولر ايسە شاعر و يازوۋچىلر نىنگ شعرلرى، حس تۋىغولرى آرقەلى ترقىلەندى.

قىدىمكى روم عالملىرى آره سىدە هوراس اينگ مەم ادبىيات نظرىياتچىلردن بىرى حسابلەندى. اۋزى هم شاعر بۇلگن، بۇ عالم شعر قىدرىنى روملىر ايچى دە همەدن كۆرە يخشىراق تۇشۇنگن. هوراس يونان شعرلىرىدە ايكىكى فضىلىت نى اۋلۇغلەيدى: هنردە كامىللىك عمل دە فايدەلىك. اۋ ياش شاعرلرگە هميشە شۇ ايكىكى صىقتىنى حسابگە آلىشىنى، شعرىنى شۇ ايكىكى عالى صىقت بىلن يره تىشىنى توصىه قىلەندى. اۋ نىنگ اۋز شعرىدە بۇ صىقتلر نىنگ هر ايكىكىسى هم كامىللىك درجەسى دىر. (زىرن كوپ، ۱۳۳۸: ۳۲۳) ادبىيات انسان نىنگ گۈزلىك احتىياجلىرىنى قۇندىروۋچى، اۋنگە اۋزىنى و عموماً واقىلىكنى بدىع بىلىش دە خىزمەت قىلوۋچى بدىع واسطە صىقتى دە يۇكسك ايدەللىرىنى افادەلوۋچى رمانتىزم دن، انسان روانشناسلىكى و حقانى اجتماعى مناسىبتلرنى آچىپ بىروۋچى، اۋلر نى انسان پرورلىك (همانىزم) نىقتە نظردن تنقىد قىلوۋچى رىالىزم گە اۋتىشى طىبىعى ايدى.

بدىعى يا هنر آنكى تنقىدى رىالىزم نى ايكىكى يۈنەلىش دە بىنگىپ اۋتندى. بىرىنچىسى اروپا ادبىياتى انسان آنكى اۋستى حادثەلرى، آنكى لىنمەگن طىبىعى مايلىرىنى تصوىرلش گە اعتبار قرەتەندى. جىمس جويس، مارسىل پروست، آلبركامىو، فرانتس كىفكا، وىرژىنە وولف... ايجادلرى بۇنگە مثال دىر. فرانتسى رواجلەنە ياتگن مەملىكتلر ادبىياتى دە رىالىزم، رمانتىزم، خلق بدىعى ايجادى، مىفالوگىگ (اساطىرى) و حقى ماگىۋى تفكر عنىرلىرىدن بىرى آزاراق و بىرى كوپراق فايدەلنە باشلەندى. و باشقە، جنوبى امريكا ادبىياتى دە آنچە ئىمرەلى بۇلدى، بۇگون بىز اۋ نىنگ "فوسونكار رىالىزم" خصوصى دە كۆپ گىپرەمىز. ژارژ امادو، علىخو كارپىنتىر، خورخى بورخىس، خووان آنىتى، گرىسە ماركىس، وركس لوسا، خولىو كارتە سر، پاس، وولف، پ. كواىلو، لاتىن امريكاسى مەملىكتلرى ادبىياتى دە "حىرتلى وكىللىك" (كارپىنتىر عبارەسى) يره تە آلدىلر.

بۇگون مذكور ادبىيات گە نىسبەتاً قۇلنىلە ياتگن "سحرلى رىالىزم"، "فوسونكار رىالىزم" عبارەلرى اصلى دە كارپىنتىر نىنگ اۋشە "حىرتلى وكىللىك. حىرتلى رىالىك" عبارەسىدن كېلىپ چىققن. كىينچە؛ اۋرتە آسىپاھ ادبىياتى دە قرەسك چىنگىز اىتمە تىف ايجادى خلق اساطىرلىرى و افسانەلر نى رىالىزم آموختە قىلىش گە يارقىن مثال بۇلە آلەندى. بۇنى فاضل اسنكدر، يورى رىتخىو، ولادىمىر سانكى، ايون دروتسىو، آلیم كىشوكوف كى ادىبلر نىنگ ايجادى تصدىق لەيدى. ۱۹ عصر دە اروپا ممتاز ادبىياتى و صنعتى رواجلەنىش نىنگ ايچكى قانونىتى، ايچكى منطقى ۲۰ عصر باشلرىدە مدرنىزم گە آلىپ كېلىشى طىبىعى ايدى. عىناً اۋشبو قانونىت گە

کور، ۲۰ عصر آخری ۲۱ عصرده شرق خلقلری، خصوصاً ییز نینگ ادبیاتی میزده هم ینگ و ینگ پوست اصولیدهگی اثرلر پیدا بۇلماقده. فقط حاضرچه ینگ اصوللر ادبیاتی میز تمانیدن تۇلیق اۇلشتیریلیمهگی سببلی بعضی اثرلر ناطبیعی، سوخته و صنعیگه اۇخش ب قاله یاتیر. لکن اۇشبو یۇنه لیشده ایجاد قیلهدیگن یۇریق استعدادلر کۇپ پیدا بۇلهدی، وضعیت ایجادی تمانگه اۇزگیشی شیه سیز. اېسکی زماندن بۇیان تاحاضرگچه شاعرلر و بیلیمدانلر اۇز نظریه لرنی گۇزل لیک (استه تیک) و هنر (بدیع) تۇغری سیده بیلدیریب کهلگنلر. چونکه، بۇ مقاله ده اۇلر نینگ همه سی نی نظریه لرنی سغدی ریش ممکن اېمس، خواخله دیم شاعرلردن بیر نهچته سی نی نظریه لرنی گۇزل لیک و هنر تۇغری سیده نمونه شکل ده بیان قیلسک. بۇلر: امیر علی شیر نوابی، ظهیرالدین محمد بابر،...

۱۵ نچی عصر نینگ ایککینچی یریمی و ۱۶ نچی عصر نینگ باش لیدهگی ادبی محیط نینگ اۇزینگه خاص خصوصیت لردن بیرى اۇشه دوردهگی ادیبلر ایجادینگه تنقیدى يانده شیش دیر. کلاسیک ادبی تنقید بۇ دورده تۇرلی یۇللر بیلن رواجلە نیب، اۇزی نینگ خاص خصوصیتیگه ایگه بۇلگن. بۇ اېنگ اوله تنقید نینگ رنگ برنگ ادبی ژانرلر واسطه سیده افاده ایتیلشی بیلن دقت نی تارته دی. اینیقسه بۇنی ییز امیر علی شیر نوابی نینگ "مجالس النفايس، محاکمه الغتین و خمسہ" تذکره سیده، ظهیرالدین محمد بابر نینگ «نثری اثری» بابر نامه» ده، عطاوالله حسینى نینگ «بدایع الصانع» اثریده، کبینگى پیتده علمده معلوم بۇلگن حسین واعظ کاشفی نینگ-«بدایع الافکار فی ضیایع الاشعار» ناملى نظری اثریده کۇپراق کۆره میز. شۇلر قطاری اېپیک داستانلر نینگ کیریش و خاتمه قسم لیده، نثری اثرلر نینگ متنی ده انشاء، منشآت لر نینگ یازیلش قاعده لری حقیدهگی نظری ایشلرده هم تنقید گه عاید فکرلرنی اۇچرە تیش ممکن. تیموری لر دورى نینگ اېنگ بۇيۇک متفکرلری، شاعرلری و سیاستچىلردن بیرى امیر علی شیر نوابی (۱۴۴۱-۱۵۰۱) اسلام تاریخی، مدنیتی و هنرده علاحیده اۇرین تۇته دی. تیموری لر سلطنتی ده یشهب، اۇ نه فقط سیاست و دولت باشقرویده کتته رول اۇینه گن، بلکه ادبیات، موسیقی، گۇزل لیک و هنر ساحه لیده هم تاثیرچن بۇلگن. نوابی، اینیقسه، گۇزل لیک که هنر ساحه سیده چقور و فلسفی قرهش لرگه اېگه بۇلیب، اۇ نینگ ادبی نظری اثرلرده افاده سی نی تاپگن.

نوابی اسلام تمدنی بدیعی و معارف یۇکسه لیش چۇقیسیگه چیققگن دوریده یشه دی. تیموری لر دورى، خصوصاً، کتته خراسان و ماوراءالنهرده حکمدارلرنینگ هنر و علم فن نی کینگ قۇللەب قۇتلەشی تفیلى اسلام تاریخی اینگ مهم هنری دورلردن بیرى سنله دی. موسیقی فعالیتی مرکزی بۇلگن هرات شاعری "شرق فلورانسیه سی" نامى بیلن مشهور بۇلیب، بۇ شهرده کۇزگه کۆرینگن هنرمندلر، شاعرلر، معمارلر، موسیقیچىلر محنت قیلگن. اۇزی چغتای تۇرکی ادبیاتی نینگ ایلغارلریدن بۇلگن نوابی فارسی و تۇرکی فرهنگى نی پخته ایگه لگن لیگی طفیلی بۇ ایککی فرهنگى نینگ هنر گۇزل لیک تانیش لیک عنعنه لرنی

اۋيغونلشتىرىش دەكتە رول اۋينەدى. اۋ شعر يازىشى دن تشقري، هنرى و گۈزلىك تانىشلىق بىلن بۇلگن نظرى ساحەلر بۇيىچە هم چقور ملاحظەلر بىلدىرگن. (نواي، ۱۳۸۷: ۱۵-۱۶) نواي اۋز اثرلرئىدە گۈزلىك نى جهان نىنگ يا هستى الهى ماهيتى دن كېلىپ چىققن اساسى خصوصيتلرئىدن برى دېب بىلەدى. اۋ گۈزلىك تانىشلىق نى اۋچ درجەدە بارلىگى گە ايشانگن؛ هستى شناسلىك، معرفت شناسلىك و اخلاق شناسلىك نى تحليل قىلىش ممكن:

۱. هستى شناسلىك درجە: نواي گۈزلىك نى الهى كمالاتى نىنگ دنيادە نمايان بۇلىشى دېب بىلەدى. اۋ طبيعت دەگى، هنر دەگى و انساندەگى گۈزلىك نىنگ برچە كۆرىنىشلىرى الهى صفتلرئىنگ انعكاسى دىر، دېب حسابلەيدى. بۇ قرەش اسلام نىنگ تصوفى عنعنەلرئىدن كېلىپ چىققن بۇلىپ، اۋ خدا نى گۈزلىك نىنگ مطلق منبعسى دېب بىلەدى.

۲. معرفت شناسلىك درجەسى: نواي گۈزلىك حقيقت نى بىلىشى نىنگ قۇرالى دېب بىلەدى. اۋ نىنگ فكريچە، هنر و گۈزلىك انسان نى حيات مضموننى چقورراق انگلەش گە يېتكەيدى. بۇ قرەش، ابن عربى و مولانا رومى كېي اسلام فيلسوفلىرى نىنگ قرەشلىرىگە اۋخشەيدى.

۳. اخلاق شناسلىك درجەسى: نواي گۈزلىك، اينىقسە، هنر و ادبيات دە انسان روحياتىنى يۈكسەلتىرىش گە خدمت قىلىش كېرەك، دېب حسابلەگن، اۋ هنر نى فقط سطحى خصوصيت گە اىگە بۇلگن هنر تنقيد قىلگن.

زمانوى ادبيات دە گۈزلىك شناسلىك؛ نواي نىنگ گۈزلىك تفكرى اينگ كتتە تائير كۆرستگن ساحەلردن بىرى ادبيات دىر. تۇرلى فارمىت دە، خصوصاً، چغتاي تۇركى تىلىدە شاعرلر يرەتېب، ادبى گۈزلىك نىنگ يىنگى مضمونلرئىنى بىلگىلەپ بېردى. نواي شعرلرى نىنگ گۈزلىك خصوصيتلرئىگە قۇيىدەگىلر كېرەدى:

۱. چقور معنائى سادەلىك نى اۋزىدە مجسملشتىرگن حال دە: نواي نىنگ اۋزى آز اثرلرئىدە سادە، اما مضمونلى تىل دن فايدهلنىش گە حركت قىلگن. اۋ گۈزلىك سادەلىك دە، اما سادەلىك عقلى چقۇرلىك نى يۇقەتىش عوضى گە بۇلمىسلىگى كېرەك، دېب حسابلردى.

۲. موسيقى سۆزىگە توجه ايتىش: نواي شعر نىنگ معيارى گە، قافىيەسى گە، آهنگى گە كتتە اهميت بېرگن. اۋ شعرلرى نىنگ ايچكى موسيقىسى گە مخاطب گە چقورراق تائير قىلىشى و اۋ نىنگ گۈزلىگىنى ايككى بىر آشىرىشى ممكن ليگى گە ايشانگن.

۳. شاعرلیک تصویر سازلیگی: نوای شعرلیگه گۆزللیک نینگ ینگى بیر جەقى شعری تصویرلر، چقور تمثیللردن فایدەلنیش دیر. اؤ طبیعتدن، عشق، تصوف و عرفانگە تینەدى، مخاطب نینگ آنكى و قلبىنى معنوی سیاحتیگە دعوت قیلەدى.

۴. تصویری هنر و معمارلیکده گۆزللیک: نوای اساساً اؤزی نینگ ادبی اثرلری بیلن مشهور بۆلسەده، اؤ تصویری هنر و معمارچیلیک ساحەسیدە هم مهم قرەشلرگە ایگە ایدی. نوای وزیرلیک مقامیگە هنرمندلردن حمایەسى صفیة تیموریلر بدییی اسلوبلری چۆقیسیگە مهم اۆرین تۇتکن. اؤ معمارى متناسبلیک، تقارن و هماهنگی نینگ اهمیتی نی علاحیدە تأکیدلەیدی. نوای نقطه‌ی نظردن، معمارى نه فقط عملی ایشیگە ایگە بۆلیشى، بلکه الهی گۆزللیک نینگ معین بۆلیشى نی هم کۆرسەتیشی کپرهک. نوای رول اۆینه‌گن مهم لایحه‌لردن بیرى هرات معمارى لیکلر بۆلر؛ مکتبلر، مسجدلر و باغلر نی اؤز ایچیگە آلگن بۇ بنالر تیموریلر گۆزللیک نینگ نمونەسى دیر، اؤ معمارى مکان انسانلر نی مراقبه و روحی تفکر حالتیگە آلیب باریش اۆچون مۆلجەلنگن بۆلیشى کپرهک، دهب حسابلەگن. (نوای، ۱۳۹۳: فصل ۲۹)

۵. موسیقیده گۆزللیک تانیشلیک: نوای هم موسیقیگە علاحیدە قیزیقیش بیلدیگن و اؤنی اینک گۆزل هنردن بیرى دهب حسابلنگن اؤ موسیقی نی انسانى حس‌تؤیغولر نی افادەلش اۆچون جهان تیلى دهب حسابلەدی، بۇ انسانى مادى نرسەلردن تشقرى دنیاگە آلیب بارەدی. نوای موسیقی‌نینگ روانشناسلیک تاثیریکە هم اعتبار بیریپ، موسیقی‌نینگ انسانلر اخلاقى نی تربیه‌لشده، قلبیگە خاطرجمع‌لیک کپلتیریشده، ثمره‌لی خدمت قیلیشى ممکن‌لیگیگە ایشانگن.

۶. هنر و اخلاق اجرلیس رشتە: نوای تفکرى نینگ اینک مهم جەت‌لردن بیرى اؤ نینگ هنرى و خلق اؤرتەسیدەگى باغلیق‌لیکگە علاحیدە اؤرغو بیریپ دیر. اؤ هنرى یۆکسک انسانى قدریتلرگە خدمت قیلیشى کپرهک و بۇ مقصدلرگە ایگە بۆلمەگن هر قندەى هنر قدرسیز دهب حسابلردى. (نوای، ۱۳۲۰: ۸۸) اسلام تصوفى و دنیا عنعنەلردن کپلیب چیققن بۇ قرەش نوای اثرلیدە یۇققال کۆزگە تشلنەدی. اؤ رسم‌لرنى نه‌فقط گۆزل، بلکه جمعیت معنویتى و اخلاق یۆکسک‌لتیریشگە خدمت قیلەدیگن اثرلر یرەتیشگە چارلنگن. (هیت، ۱۹۷۰: ۵۵)

بابر ادبی-ایستەتیک قرەشلری نینگ ایریم تمانلری عالم‌لری‌میز تمانیدن اؤرگنیلدی. اینیقسه بۇ بارەده و. زاهد اوف، ح. یعقوب اوف، الف. قیوم اوف، ب. ولی‌خواجە‌افلر نینگ علمى اثرلری دقتگە لایق. بپراق ادبی تنفید نینگ ادبیات‌شناسلیک نینگ اؤشە دورده‌گى ایریک وکیل‌لری بۆلگن امیرعلی‌شیر نوای، ظهیرالدین محمد بابر ادیب و تاریخ‌چی غیاث‌الدین خواندمیر نینگ ادبیات وکیل‌لری نینگ جمعیت‌ده‌گى اؤرنى، شعریت عموماً ادبیاتگە بۆلگن مناسبتى، ادیب-اخلاق، ایستەتیک قرەشلرلىنى اؤرگەنیشگە عاید بیلدیگن فکرلری علیحیدە مضمون کسب ایتەدی. بابردە بۆلگنى سینگرى نوای خواندمیر نینگ ایجادکارگە

بىرگىن ھالەتدە ھەم مەلۇم بىر ئومۇمىيلىك كۆزگە تىشلىنەدى ۋە ھەم بۇلۇشە دورا ايجادكار نىنگ فقط گىنە بىدىي قابىلىتى نىنگ بىلدە يا پىستىلىگى بىلەن گىنە ھەم، بىلكە ادىب نىنگ كىنگ پلانىدەگى صنعتكارلىق قابىلىتى: موسىقى شىناسلىق، نىقاشلىق، رساملىق، بىر يا كە بىر نېچە موسىقى اسبابىدە كۈي چەبىلىشى، شەر يادلىش قابىلىتى نىنگ بۇلىشىدۇر. (خواند مىر، ۱۳۳۳: ۳۴۶)

ھىندوستاندە مغوللار امپىراتورى نىنگ اساسچىسى، "بابر نامە، شەرى دىوانى ... نىنگ كۆزگە كۆرىنگەن مۇلى ظىھىرالدىن محمد بابىر نەفقط سىركىدە ۋە سىياسەتچى، بىلكە گۈزلىك تانىشلىق چقۇر قىرىشلى ھىزىمدە ۋە شاعر سىقتە ھەم تىللىگەن. بابىر ھىزىنى انسان تۇيغۇلىرى ۋە كىچىنەمەلىرى نىنگ افادەسى دىب بىلەدى. ۋە شاعر ۋە شەردە مەبىت، گۈزلىك، طىبىعتنى تىسۋىرلەيدى ۋە شۇ ۋەقەلى ۋەز ھىس تۇيغۇلىرىنى ۋەتكىزىشگە ھىركەت قىلەدى. ۋە نىنگ ۋەچۈن ھىز انسان تۇيغۇلىرىنى كىنگەبىتىرىش ۋە باشقەلر بىلەن باغلىنىشنى ۋەنگىتەدى. بابىر ھىزىنى انسان ھىياتىدە سېۋىگى ۋە گۈزلىكنى اسبابلىتىرىش واسىطەسى بۇلىپ ھىزىمەت قىلىشى مەمكىنلىگىنى ۋەنىق كۆرسەتەبىرەدى. ھىزى ۋە بىدىي تىسۋىرلر: بابىر نىنگ گۈزلىك تانىشلىق نىظىرەلىرى مغول ھىزىگە چقۇر ۋە كىنگ تائىر كۆرسەتەدى. ۋە باشقە تەمدىلر، ھىصوصاً ايران، ھىندوستان. ۋەرتە ۋەسىا ھىزىنگەلىرىگە ھىزى ۋەقەلىرى ۋەزىنەتەش ۋەقەلى مغول ھىزىگە نى تائىر نىنگ كۆرسەتەدى. بۇ تىسۋىرلر مغول مەمارچىلىگى، رساملىگى ۋە ادبىياتىدە ۋەققال نامەن بۇلەدى. بابىر ھىزى نىنگ بۇيۇك ھەمەيەسى سىقتە ياش ايجادكار ۋە شاعرلرگە ياردەم بىرىپ، ۋەلرنى رەبىتلىتىرىش ۋەقەلى ھىزى رەنگەبىرلىك ۋە كىنگەبىش ۋەلىپ كەلدى. بابىر گۈزلىك تانىشلىق نىنگ مەم جەتلىردىن بىرى ۋەسى: باغلىرىگە، طىبىعت گۈزلىگىگە بۇلگەن ۋەرتە دىر. بابىر "بابىر مەكتى"دە باغلىر ۋە طىبىعت مەضمونلىرىنى تىسۋىرلىش ۋەقەلى انسانلردە گۈزلىك ۋە تىنچلىك تۇيغۇسىنى يەرتەشەدە طىبىعت نىنگ ۋەمىقەنى كۆرسەتەدى. ۋە باغلىرىنى جەنت ۋە ۋەسىشەلىك تەمئالى دىب بىلەدى ۋە طىبىعت رەسملر ۋەچۈن اىنگ ۋەشى ۋەھام مەنبە بۇلىشى مەمكىنلىگىگە اىشەنەدى. بۇ نەقتەلى نىظىر مغول باغلىرىنى طىرى ۋە مغول دورى مەمارچىلىگىدە تائىر كۆرسەتەدى.

بابىر نىنگ ۋەقەسى قوشلىرىگە، گۈزلىك، ۋەبىنكۈلىگى، كۈچقەدرت ۋە تەبىئە تەمئالى بۇلگەن. بۇ قىزىقىش نەفقط ۋە نىنگ ھىياتى نىنگ شاھسى جەتلىرىگە تائىر قىلدى، بىلكە قوشلىرى گۈزلىك ۋە كۈچ تەمئالى سىقتە كۆرىلگەن ھىزىنى ھەم ۋەكس ايتىردى. مەلا: شاھىنلر؛ بۇ قوشلر كۈچ ۋە جىسارت تەمئالى بۇلىپ، ۋەشە دور ھىزىدە يارىتقىچ قوشلر ھەسابلىگەن. مەنظەرى قوشلر؛ مەلا: طوطى قوشلر ۋە قىزارلى ۋەزى نىنگ گۈزلىگى ۋە جەنابلىگى رەنگلىرى بىلەن مەشھۇر بۇلىپ، بابىر ۋەلرنى بىزك قوشلىرى سىقتە سەقلىگەن. ۋەز ۋەسىا ھىزى سىرەش قوشلر؛ مەلا، بابىر نىنگ بىلەلى قوشلر نىنگ ياقىملى ۋەزگە قىغۇروب، ۋەز باغلىرىدە باقىدى. بابىر ھىزى ۋەلاقى تەملىلرگە اساسلەنىشى كەركە، دىب ھەسابلەگەن. (بابىر، ۸۷، ۹۰، ۱۲۳) ۋە بۇ ۋەقىدە ايدى كە

هنرمند جمعیت و انسانی ارزش‌لر آلدیگه مسئولیتی‌نی حساب‌گه آلیشی کپره‌ک، دهب حسابله‌گن. بۇ اخلاق نقطه‌ی نظر بابر اثرلریده یۇققال نا معین بۇلیب، اؤ نینگ انسانی و اجتماعی ارزش‌لر گه صادق‌لیگی نی عکس ایتیردی. اؤ گۆزل‌لیک نه فقط هنر اثرلریده، بلکه انسان نینگ خلق‌طاواریده هم نامعین بۇلەدی، دهب حسابله‌گن. (زاهد اوف، ۱۹۶۰: ۳۲)

نتیجه‌آلیش

گۆزل‌لیک کنته گوری اؤزی‌ده انسانیت نینگ کۆپ اثرلی تجربه‌سی نی، ایجادی یره‌تووی‌لیگی نی افاده‌له‌یدی. اؤلرده عادى و مرکب تۇشۇنچه‌لر، غایه‌لر، بهالر، تۇرلی‌تۇمن قرەش و نظریه‌لر، بۇیۇک متفکرلر نینگ بۇ باره ده‌گی تعلیمات‌لری مجسم‌لشه‌دی. هنر گۆزل‌لیک نینگ مهم شرطی ذوق‌نی اۇیغاتی‌ش، یگانه تۇیغو نی سینگدریش‌دیر و شۇ نینگ اؤچون هم طبیعت‌ده‌گی گۆزل‌لیک هنر‌ده‌گی گۆزل‌لیک‌دن فرق قیله‌دی. گۆزل‌لیک ذوقله‌نیش‌گه شکل‌بیریش‌دیر. یا که گۆزل‌لیک ذوق نینگ تمثالی‌دیر.

هنر، ایرکک‌لیک(مردانگی)، جنگاورلیک، کۆچ‌قدرت، فضیلت، ارزش و مهارت‌دیر؛ و اؤ نینگ بیریکمه‌لریدن: "هنر تاپیلیشی‌دن فضیلت تۇیغوسی و فضیلت مردانه‌لیگی یره‌تووی بطنی قۇت نی بیلدیره‌دی؛ هنر اوند هنرمند دیگن معنای انگلته‌دی؛ اؤنده هنرمندلیک، فضیلت و باشقه تیل‌لر گه آلینه‌دی. هنر سؤزی تاریخ دوامی‌ده تیل‌لر ساحه‌سیده تۇرلی معنالر گه ایگه بۇلگن؛ کامل‌لیک، فضیلت، یخشی صفت‌لر، اؤستۇن‌لیک، یخشی صفت، قابیلیت، کۆچ، صنعت، کسب، آرتیریش، خوف‌خطر و تهدید معنالریده ایشله‌تیلدی. اگر اثرلرده کۆریب اؤتسک؛ بدیعی اثر نینگ مکمل‌لیگی، اؤ نینگ گۆزل‌لیگی نی ترغیب ایتیش‌ده یا که چرایلی حیات‌نی کۆرسه‌تیش‌ده اهمس، بلکه مهارت‌لی یرتیلگن اثرلر، واقعه‌لر ارقه‌لی ایزگولیک و انسان پرورلیک نی ایزجیل حمایه قیلشیده نمایان بۇلەدی.

نواپی اؤز اثرلریده گۆزل‌لیک‌نی جهان‌نینک یا هستی‌ الهی ماهیتی‌دن کھلیب چیققن اساسی خصوصیت‌لریدن بری دهب بیلەدی. اؤ گۆزل‌لیک‌تانیشلیک نی اؤچ درجه‌ده بارلیگی گه ایشانگن؛ هستی‌شناسلیک، معرفت‌شناسلیک و اخلاق‌شناسلیک دیگن دیر. امیرعلی‌شیر نواپی نینگ گۆزل‌لیک‌تانیشلیک که و هنر حقیقه‌گی فکرلری اسلام تصوفی، فلسفه و دینی عنعنه‌لری بیلن اؤ نینگ ادبیات و هنر ساحه‌سیده‌گی شخصی تجربه‌لری اۇیغونله‌ی‌دیگن‌دن عبارت. او گۆزل‌لیک‌تانیش‌لیک نی انسان حیاتی نینگ اینگ مهم جهت‌لریدن بری دهب بیلەدی و هنر نی قلب و اخلاق یۇکسلتیریش قورالی دهب بیلدی. نواپی اؤزی نینگ ادبی اثرلری و مدنی یاردمی بیلن اسلام گۆزل‌لیگی و هنر‌ده دوام‌لی ایز قالدیردی، اؤزیدن کینگی ایجادکارلر و متفکرلر گه قیمتی نمونه بۇلدی. بابر هنر نی انسان تۇیغولری و کچیمه‌لری نینگ افاده‌سی دهب بیلەدی. اؤ شاعر و شعرده محبت، گۆزل‌لیک، طبیعت نی تصویرله‌یدی و شۇ ارقه‌لی اؤز حس‌تۇیغولرینی اؤتکیزیش‌گه حرکت قیله‌دی. اؤ نینگ اؤچون هنر انسان تۇیغولرینی کهنه‌گیتیریش و باشقه‌لر

بیلن باغله نیش نی آنکته دی. بابر هنر نی انسان حیاتی ده سهؤگی و گۆزلیک نی اسبابلشتیریش واسطه سی بۆلیب خدمت قیلیشی ممکن لیگی نی انیق کۆرسه تیپ بهره دی. هنری و بدیی تصویرلر؛ بابر نینگ گۆزلیک تانیش لیک نظریه لری مغول هنریگه چقور و کینگ تاثیر کۆرستدی. نهایت ده، او نینگ اثرلری نه فقط اؤز دوریده، بلکه هنر و ادبیات تاریخی هم قیمتلی میراث بۆلیب قالماق ده دیر.

آلینگن منبعلر

- ارسطو. (۱۳۴۳). فن شعر. ترجمه: عبدالحسین زرین کوب، فصل هفتم، انتشارات: بنگاه ترجمه کتاب افلاطون. (۱۳۵۷). دوره آثار افلاطون. ترجمه: محمد حسن لطفی، جلد سوم. چاپ اول. انتشارات: تهران. خوارزمی. بابر، ظهیرالدین محمد. (۱۳۰۸). بابر نامه (تؤزوک بابری). مترجم: عبدالرحیم خان خانان، ناشر: ملک الکتاب. خواند میر. (۱۳۳۳). حبیب الاسیر». تورت جلدلیک، انتشارات: تهران.
- راسخ، محمد صالح. (۱۳۹۴). نظریات ادبی. ثقافت انتشاراتی مزارشریف، افغانستان.
- زاهد اوف و. (۱۹۶۰). بابر نینگ فعالیتی و ادبی علمی میراثی. تاشکند سوفوکل. (۱۹۷۷) میلادی. صدای شرق. مترجم: ادیب شاه. تهران
- فریدریخ، نیتسیشی. (۲۰۱۲). رجدنیه تراگیدی ایز دوخه موزیکه. س. پ. : «اؤزبککه» تاشکنت.
- کانت، ایمانوئل. (۱۳۹۵). زیبایی شناسی یا ایده شناسی کانت. مترجم: داود میرزایی. انتشار ققنوس نوایی، امیر علی شیر. (۱۳۸۷). محاکمه الفتین. تصحیح: حسین محمدزاده صدیق، انتشارات: تبریز.
- نوایی، امیر علی شیر. (۱۳۲۰). خمسه المتحریرین. ترجمه: محمد نخجوانی، انتشار: تبریز.
- نوایی، امیر علی شیر. (۱۳۹۳). محبوب القلوب. ترجمه: دکتر حسین محمدزاده صدیق. انتشار: تکدرخت، تهران
- ویل دورانت. (۱۳۵۷). تاریخ تمدن. مترجم، پرویز داریوش، جلد هشتم.
- هیت ماتوف. (۱۹۷۰). شرق ادبیاتی نینگ ایجاد میثودی-تاریخی دن. تاشکند
- هگل، فریدریش. (۱۴۰۳). مقدمه بر زیبایی شناسی. مترجم: علی اکبر معصوم بیگی. انتشار: تهران.